

Brassai philosophiája.¹

Brassai 1888—1890-ben a Bokor József által szerkesztett *Magyar Philosophiai Szemlé*-ben *A philosophia fordúlta* címmel egy cikksorozatot írt, de a folyóirat megszűnése miatt nem fejezhette be értekezését. A mostani értekezés be akarja fejezni e cikksorozatot s szerző „rendszere sarkalatos állítmányait“ igéri. Ez értekezés magában is önálló egésznek alkot, de nem lesz felesleges az előbbi cikksorozat vezéreszméit is ismételni.

Rendszere alapjául, vizsgálata tárgyául az *öntudatot* veszi, a mely — nagy tudósunk szerint — „egy rendszerben sem volt oly alapelvnek téve, melyből kiindítva hézag és ugrás nélkül lánczolatosan legyen kifejtve levezetve a philosophiai igazságok sora“. Thales nosce te-je, Descartes cogito ergo sum-ja, Kant reine Vernunft-ja, Fihte Ich-e, Hegel dialektikája mind „logikai botlások.“ A logikai tévedést kutatva, az igazság fogalmában két jegyet különböztet meg. Két személy kell hozzá, t. i. a *mondó* és *halló* és utóbbinak helybenhagyása szükséges és elégséges a fogalom megállapítására. A logika mint „az egymást megértés tudománya“, eszközli a közlött állítások helybenhagyását a következtetés és bizonyítás által. Ez meglévő igazságokat derít ki, tehát ismeretforrásul nem szolgál; amaz új igazságokat szül. Amott kezdetül, itt végmozzanatúl főkellék egy *alapigazság*, „melyről bizvást feltehes-ük, hogy egyetemesen, azaz minden hallónál helybenhagyást nyer“. Ez az alapigazság az *öntudat*. A bölcselők vagy hallgatnak az öntudatról, vagy tárgyalják, de nem gyanítanak benne alapigazságot, vagy alapul veszik, de nem építenek rá.

Az öntudat fontosságát többé-kevésbé hangsúlyozzák: „az eklektikusnak méltatlanul gúnyolt“ *Cousin, Maine de Biran* (1766—1824), *André Marie Ampère* (1775—1836), *Th. S. Jouffroy* (1796—1842), *Adolphe Franck*, a Dictionnaire des Sciences Philosophiques főszerkesztője, *Jeanmaire* (*L' Idée de Personnalité*), *Ferri, Momerie*

¹ Dr. Brassai S. *Az igazi pozitív philosophia*. Budapest, 1896. (Értek. a bölc. tud. köréből. III. 3. sz.)

(Personality the beginning and end of Metaphysics. 1888.), Th. H. Green (Prolegomena to Ethics. 1883.), *Teichmüller* (Die wirkliche und die scheinbare Welt. Neue Grundlegung der Metaphysik. 1882. Religionsphilosophie. 1836.), *Müller M.* (Science of thought. 1881) „Énni gondolkodó főnek összetételalkozása nem lehet jelentőség nélkül“, s bátran hozzátehetette azt is, hogy e nevekkel koránt sincs kimerítve azon bölcselek sora, a kik az öntudat tényét alapigazságnak tekintik. Arra a meggyőződésre jut tehát, hogy „az idő jelei mutatkoznak s ezek szerint a philosophia tárgyalása igazán fordulóban van; azaz hogy a philosophiai gondolkodás a korábbtól nemcsak különbözik, hanem vele épen ellenkező útra indul“. Épen a fennebbiek igazolják tehát a cím választását.

Az öntudatot véve alapigazságul, megkezdji az ebből eredő igazságok leszarmaztatását. „*Tudom, hogy vagyok*“ s ez az állapot az *öntudat*. A „vagyok“-kal a létről való közvetlen, első és eredeti tudatomat mondom ki. Énnélfogva a lét mivoltának fejtegetése lehetetlen, mert az eredeti és egyszerű igazság. Énem érzésében (álomban, ájulásban stb.) néha-néha megszakadás áll be s itt áll elé az *idő* és *azonosság* eszméje. „Kétségkívüli és minden embertől igenlett, helybenhagyott igazság, hogy az én folytonos azonos lény“. A beszéd által megtudom, hogy rajtam kívül több én is van s hogy az öntudatot s mind azt, a mit róla elmond, mindenki egyformán tudja, érzi, tapasztalja. Így nyerjük a *nem-én* s az *igazság* eszméjét.

Öntudatunk egyhangúságát megszaggtják a *fájdalom* és *éhség* érzetei; ezek adják a *változás* és *különség*, a *támadás* és *elmulás*, a *kezdet* és *vég* eszméit. A volt és van, a kép és tény különbségeiből az *idő* és *emlékezés* eszméje lesz, mely utóbbi már az azonosság öntudatában mutatkozik. A fájdalmat hol itt, hol amott érezzük; így keletkezik a *hely* s az *úr* (tér), továbbá a *haladás*, s a helyek egymással való viszonya a haladással kapcsolatban szüli az *irányt*. Mindezek az én *jelenségei*. Az én és jelenségei oly forma viszonyban állanak egymáshoz, mint substantia és accidens. De nem a Kant, Schopenhauer Erscheinung-ja értelmében, mert a tárgyalt jelenségek tények és valóságok.

További jelenségek: *látás*, *hallás*, *tapintás*, *ízlés*, *szaglás*. Előbbiekkel egyneműek, de nem egyfajúak. Amazok egymástól különböznek s mindenik magában egyszerű. Ezek szerkesztettek s elemeik amaz első rendű jelenségek és még valami; valamitől jönnek (*eszköz*) és valamihez mennek (*tárgy*). A tárgy „oly nem én, melyet öntudatunk érzékleteinél fogva annyira szoros kapcsolatban lenni érez az

énnel, hogy valódi létéről közbenjárólag szintoly bizonyosak vagyunk, mint az énéől“. Nem látszat tehát a tárgy tudata, hanem tény. S így tagadja az idealisták (Kant) ellenkező állítását, de a realistákét sem fogadja el, kik a tárgynak kirekesztőleg tulajdonítanak létet. „A fordúlt philosophia“ tehát dualistikus rendszer s az ének és nem — ének éles megkülönböztetésén alapúl. A szellem és anyag dualismusával szemben tartózkodólag viseli magát: „nem hozza kétségbe, de nem is akarja formulázni, tisztelve tudásunk áthághatatlan határait“.

Az érzéklet, érzékszerv és tárgy szoros kapcsolatban vannak egymással, de létezhetnek külön is s ilyenkor keletkeznek a harmadrendű jelenségek, melyeket *képzeteknek* nevez. Az elsővel megegyeznek abban, hogy tárgyatlanok; de a kettőben kétféle a tárgyatlanság s ennél fogva különböznek. Az első rendű jelenségek magokban bevégeztek, de vonatkozhatnak tárgyra, pl. fejem fáj. A képzet (= képzemény) ellenben mindig vonatkozik valami tárgyra. A képzet lehet oly élénk is, hogy tárgyas érzékletnek tartjuk. Némelyek az ily eseteket általánosítva azt állították, hogy minden, a mit érzékeinkkel felfogunk, csak látszat. Hogy mi a biztos criteriuma a képzetek és a tárgyas érzékletek megkülönböztetésének, az olvasható logikájában (Brassai, Logika. 2. kiadás, 25. §)

A következő czikke számára igéri az öntudat azon jelenségeinek tárgyalását, melyek az indulatokat, szenvedélyeket foglalják magukban de a cikksorozat a folyóirat megszűnte miatt félbeszakadt. Jelen értekezés ennek befejezését igéri, de teljesen önálló egész.

Mindenek előtt igazolja a cím megváltoztatását. A *positív* szót Comte foglalta le a maga elmélete számára. Positív a negatív ellentéte s állítót jelent, de bizonyost, határozottat is. Comte ez utóbbi értelemben használja. Szerinte azonban csak a physikai tények bizonyosak, határozottak s csak az ezekre alapított positivizmus a „tények bölcelet“. Brassai szerint a tények nemcsak physikaiak, hanem psychikaiak is s ezek szintoly bizonyosak és határozottak, mint amazok. Ennél fogva méltán nevezhette rendszerét, *positív philosophiának* s megkülönböztetésül *igazinak*. A másik lényeges eltérés Comtetől az, hogy szerinte a philosophia feladata „az egyes tudományok főelveit összefoglalni és a különböző tudományok főelveit egybekapcsolni“. E szerint a philosophia inductív tudomány lenne; holott Brassai szerint a bölcelet a tudományok vezérfonala, nem eredménye, tehát deductív. Mint deductív tudomány egy főlelvől indul ki s ez az elv: „*Egyetlenegy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudásom az, hogy vagyok*“. Ez a létel s a vele összeforrott tudása személyesítve az *én*, a tudás állapota az *öntudat* (conscientia).

Az öntudatnak első tulajdonsága a „*közvetlenség*“: az én lételet egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja és érzi az ember, holott minden egyébnek a lételetéről csak öntudatunknál fogva van eszménk. További tulajdonságai: az *önállóság*, ennél fogva állomány (substantia), az *azonosság*, *állandóság* vagy *maradandóság* (permanentia), a mit nem dönt meg az a tapasztalat, hogy az alvásban, ájulásban, lethargiában meg-megszünik, mert itt csak az öntudat lappangásáról (status latens) lehet szó; ötödik tulajdonsága az, hogy a nem-ént adja értésünkre, azaz a jelenségeket, a melyek kétfélék, ú. m. ha magunkban észleljük, *érzelem* (Empfindung) és *indulat* (Affect), ha kültárgyakra vonatkoznak, *érzékletek* (sensatio).

S itt az én és nem-én kölcsönhatásának nehéz kérdéséhez jutott. Az én és nem-én dualismusa világos és kétségtelen. A test és lélek dualismusa ellen nem lehetne kifogást tenni, de igenis általánosossága ellen, mert a világ nemcsak emberből áll. Részszerintiségét mutatja neve is: *anthropologiai dualismus*, ilyen a *theologiai dualismus*. Nincs e hiánya a *cosmologiainak*, de ellentétéinél (szellem — anyag, gondolkodás — terjedtség, erő — kelme) annyi a vélemény, a mennyi a rendszer. Igaz, hogy az én és nem-é denfinitióját sem lehet adni, mert nincs fensőbb, vagy általánosabb (genus), a mire visszavinni lehetne. „Tehát akár definiálni, akár okát vagy magyarázatát keresni szükségtelen és leeni lehetetlen“. A dualismus a test és lélek kölcsönhatását nem bírván megmagyarázni, elvesztette hitelét s a philosophusok a *monismusra* „tévedtek“. A monismusnak sem a realista, sem idealista iránya nem ér célzt. „Mert a józan okosság nem foghatja meg, mikép lehessen egyből kettő; még pedig egymástól különböző kettő?“

A lélek és test kölcsönhatását „ignorabimus“.

Érzelmünk testünk létezéséről, érzékleteink a küldolgok létezéséről győznek meg. Itt énünk szenvedő állapotban van. De van énünknek s ez a hatodik tulajdonsága, *cselekvő* állapota is. Énünknek a test szervein hatalma van, parancsol a nem-énnek, parancsolja, hogy képzezeit, gondolatait valósítsa meg, tegye tényekké. Ez a hatalom az *akarat*, melynek nincs motivuma, „eredeti, legelső“, legfelsőbb motivum, a mi megett mást még csak keresni sem lehet“. A vágy számtalan esetben lehet motivum, ok, erő; de épen az ellenszegülő vágygyal való küzdelem a legfőbb, leglényegesebb teendője az akaratnak. Itt az igazi pozitív philosophia az erkölcsstan terére lép.

Ez az erkölcsstan is deductív tudomány. Abból indul ki, hogy a cselekvények erkölcsileg *jók*, *közönbözösök* és *rosszak*. Megítélésük

becslés dolga. A becslés becslőt tesz fel s ez az én. Tehát az erkölcs-tan feladata az öntudatnak a cselekményekhez való viszonyát vizsgálni. Az öntudatnak egyik további tulajdonsága „az érzékleteknek és hasonmásainak, a képzeteknek rendezésében áll (gondolkodás)“. A gondolkodó öntudat két irányú: *értelem* (intellectus, Verstand) és *ratio* (Vernunft). Eredményök az *ismeret* (cognitio, Erkenntnis). Most már az autokrata akarat tanácsadója a ratio, a logos. Az akarat ennek a szavára hallgatva, a testi erők működéseit mentökre hagyja, segíti, vagy küzd ellenök. A küzdelem eredménye adja a jó és rossz viszonytalan fogalmát. Első esetben a cselekvény valószínűleg közömbös, másodikban valószínűleg jó. *Valószínűleg*, mert a ratio tévedhet. De tökéletesen bizonyos, hogy a cselekvény érényes, ha a küzdelemben az akarat győz; ha nem, vétkes. Erkölcsi tekintetből minden emberi cselekvénynek ítélő bírása az akarat. Az igazi pozitív philosophia erkölcs-tanában tehát a kötelesség elvének nincs helye. „A kötelesség fogalma csak károsan hat az erkölcsiségre, minthogy az önkénytességet az érénynek leglényegesebb alkotó részét kiúrtással fenyegeti, az akaratot trónusából kivette úrból szolgává alázza“.

Nem akarom részletesen fejtegetni, csak épen megemlítem, hogy Br. e pontnál Schillerrel találkozik. Schiller (Sämmtliche Werke. Stuttgart u. Tübingen, 1836. XI. 429—436. Über Anmuth und Würde), ki bölcséleti és aesthetikai dolgaiban Kantot vallja mesterének, az erkölcs-tani főelv megalapításánál mesterétől eltér s a pusztá kötelesség fogalmát elvetve, találkozik e pontnál Brassaival. Schiller szerint is a kötelesség nem lehet erkölcsi főelv, mert az ember célja nem egyes érények, hanem *az érény általában* s ez pedig nem egyéb, mint *hajlam* a kötelességhez.

Tovább folytatva az igazi pozitív philosophia ismertetését, Br. a kötelesség fogalmát a jog- és vallás-tanba útasítja. Mert a kötelesség kötelezőt tesz fel, ez pedig amott a társadalom, itt az Isten. A ratio csak sugalló, emlékeztető, nem kötelező. Csak az akarat elvével lehet megmagyarázni az *érdem* és *felelősség* eszméit. Az akarat tulajdonsága a *rugalmasság*, a mi az akarat erő megfeszítése s énünknek hatalmában van. Ha énünk akarat erőt ernyedetlenül feszíti meg, *érdem*, a mely pozitív gyönyört von maga után; ha küzdelemben nem tanúsít elég erőtesztést s legyőzeti magát, a cselekvényt *bánat* követi, a mely legnagyobb fokán a lelkiismeret furdalása. „Az érény tehát az akarat győzelme a testi erőkön“, vagy más szavakkal: „Az én győzelme a vele egygyé kapcsolt nem-énnel való küzdelemben.“ E meghatározáshoz hozzáteszi: „Független önállóság-

ban, alkalmazhatóságban az eddigelé javasolt morale principiumok egyetlen egyike sem mérkőzhetik vele“.

Az öntudat tényéből a tárgyalat jelenségek a deductio segítségével hozhatók le. A tények közvetlenül csak énmagamra nézve bizonyosak s ezekre nézve a köz józan észre hivatkozhatni. De ha e tényeket másoknak hozzám, embertársaimnak egymáshoz s mindnyájunknak a világegyetemhez való viszonyában vizsgáljuk, akkor a deductióhoz az inductio is szükséges.

Érzékleteink közvetlenül meggyőznek, hogy vannak embertársaim. De vannak oly tulajdonságok, melyeket nem érzékelhetek. S itt a *beszéd* áll szolgálatomra. „Egyáltalában igaznak kell elismernünk, hogy következtetés, értelem, ész, okosság, érzelem, vágy, indulat, szenvedély minden emberben van, a miről a beszéd teljesen meggyőz és részint a cselekvényekből is következtetjük.“ Ez a következtetés áll az akaratra nézve is, „miután az öntudatnak minden más tulajdonságát, a melyeket magamban tapasztalok, embertársaimban is fellelem“. Már most az akarat tekintetéből az emberek között az a viszony, hogy az akarat minden természeti (testi) erővel szembeszáll, de „akarat akarat ellen sohasem küzd“.

Ez a jog alapja, ez adja a szabadság igazi fogalmát ez teszi lehetővé a társadalmat. Ellenben az akarat és a testi vágyak, hajlamok, indulatok között igen is lehetséges a küzdés s itt áll elé az, mit *antipathiának* neveznek. Mert *sympathiát* csak akarat és akarat, vágy és vágy között gondolhatni s ez a kezdeményezője a társadalmaknak. Az akarat és vágy küzdelmében csak az erők feszülési arányáról beszélhetünk s nem lévén mérték-egység (characterometrum), csak nagyobb-kisebb, erősebb-gyengébb fokokat állíthatni fel. De egyik fok sem nulla s így született derék ember, sem született bűnös nincs. Azonban az akaratnak támaszra, segítőre van szüksége s ilyen támaszokat szolgáltatnak a *nevelés, állam, vallás*.

Így az akarat és segédjei közreműködésével biztosítva van „az én győzedelmi többsége a nem-éne.“ „Az igazi pozitív philosophia a gondviselés nevét erre a tényre ruházza és annak az untalan vitatott, de tagadhatatlanul létező fogalomnak határozott értelmet ad.“

És itt szerző az istenfogalom vizsgálására tér. Öntudatom, az én vagy a lélek minden más emberi lélek öntudatával egyenlő, vagy megkülönböztethetetlenül hasonló. Így az emberi lélek „egy véghe-tetlen lélekmennyiségnek véghe-tetlen kicsiny, mindazonáltal azonos, különvált részecskéje. És ez a lélekmennyiség az Isten.“ Ebből követ-

kezik, hogy az Istent ismerhetetlennek állítani (agnosticismus, atheismus) „az istentagadással határos bolondság.“

Ez hát lényegében *pantheismus*, de szerző nem fél ennek a vádjától, mert az Isten *mindentudósága*, *mindenütt jelenvalósága*, *mindenhatósága* csak azt fejezik ki. De a legtöbb phibosophiai pantheismustól különbözik az igazi pozitív philosophia pantheismusa, mert amazok az Istent és világot azonosítják, ez a lelket az istenséggel; amazoknak alapja a monismus, ezeké a dualismus. Az istenfogalom egyik jegye az erő; az erő pedig nem nyilatkozik ellenállás nélkül; ez ellenállás a test, mint a lélek ellensége.

Az eschatológiának az a tanítása, hogy a lélek hallhatatlan, kétségtelen és csallhatatlan igazság. Mert a lélek van, azaz létezik és állomány. A mi létezik, nem veszt el. Ha igaz ez az anyagról, melyet csak közvetve ismer öntudatunk, mennyivel inkább az a lélekről? A lélek a halál után visszatér oda, a honnan kivált, az istenségbe. A lélek állományának az isteni állományba való elnyelődése; vagy beolvadása épen a nirvána s ez a lélek személyiségének vagy egyéniségének elvesztét jelentí. Az igazi pozitív philosophia itt elérte tetőpontját, mert arra a hátralevő kérdésre, hogy a nirvána közvetlenül követi-e a halált vagy a kettő között van bizonyos ideig tartó állapot a léleknek, nem tud tényekkel, csak *hozzávetéssel* felelni. S itt az igazi pozitív philosophia a *lélekvándorlást* nem mint tényt, nem mint hypothesis, hanem „mint leghihetőbb hozzávetést“ igenis elfogadja és magáévá teszi.

Szerző végül még azt a kérdést veti fel, hogy az öntudat és lélek azonosságát fentarthatjuk-e „az oktalár állatokra?“ S azt feleli, hogy semmi ok sincs, a mely azonosságuk megszakadását igazolná. Mert az öntudat jeleit egész a protozoákig felléni. Ez magyarázza az élőlények mindig gyarapodó tökéletesedését egész az emberig s e mellett szól a lélekvándorlás tana is. Felemelő az ebből folyó következmény, hogy az embernél nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem idővel az embert meghaladó élőlények is keletkezhetnek,

Brassai *Melyik az igazi tudomány?* cz. cikke végén (Ker. Mv. XXII. 6. f.), melyet *A philosophia fordúlta* cz. cikksorozat „dióhéjba szorított kivonatának“ mond (Az igazi pozitív philosophia 3. l.), így nyilatkozik s ezt általános jellemzésül el is fogadhatjuk:

„Minden felsorolt pontok vagy egyikét, vagy másikat, vagy többek csoportját is fellelhetni minden philosophiai rendszerben Thalestól fogva Schopenhauerig; de nem belőlük szedtem és válogattam ki, hanem így összeállítva és enyvezve magaméinak vallom.“

Chrysostomos beszéde Eutropios érdekében.*

Mindig, de most különösen elmondhatjuk: „Felette nagy hijábalóság, ezek mindenek hijábalóság!” Hol vannak a tanácsosság fényes jelvényei? Hol az égő fáklyák és az örömrivalgások, a táncz, a lakomák, a nagy ünnepek? Hol vannak a koszorúk, a jobogók, a díszek, a város zaja, a circus diadalai, a nézők hizelgése? Mindezek eltűntek. Jött a rettentő szélvész, és elsöpörte a leveleket; a mit látunk, lefosztott, gyökeréig megingatott fa; a zivatar megsemmisítéssel fenyegetve a legutolsó szálig megreszkettette. Hol vannak a csalárd barátok, a vendégeskedés, a nagy ebédek, az élödsi rajok, az egész nap folyamként önlő bor, a jó asztal eme finomságai, hol vannak a hatalom udvarlói, kiknek minden cselekedete, minden beszéde csak kegyet bajhász? Mindezek csak éjszaka, csak álom voltak. Eljött a nap és mindezek a semmiségbe veszttek. Tavaszvirágok voltak és a tavasz eltűnván, elhervadtak, árnyék voltak és elmultak, füst és elszállottak, könnyü lehelet és semmivé lettek, törékeny eszköz s szétmentek. Mondhatjuk hát, s ismételhethetjük szüntelen a szentírásnak eme szavát: „Felette nagy hijábalóság, ezek mindenek hijábalóság!” Ezt az ígét fel kellene nekünk irauunk mindenüvé, fel kellene irnuunk a falakra, ruházatunkra, fel a piac helyeire fel házainkra,

* Eutropios, előbb rabszolga, ministere lett Arcadius császárnak és nevében kormányozta Keletet. Versenytársát, Rufinust kegyvesztetté tette és száműzte az udvar föbb személyiségeit s folyton üldözte a keresztényeket. Nem hallgatván az erényes, derék Chrysostomos böcs tanácsaira, bukását készítette elé. Egyik teremtménye, Gainas és Eudoxia császárné, kit ő adott férjhez Arcadiushoz, egy nagyszámú pártnak az élére állanak s a népet és a katonaságot, mely zsarnoksága miatt éppen úgy el volt keseredve, ellene föllázítják. A császártól száműzve, egy templomba menekül, a honnan a nép ki akarja ragadni. Ekkor mondotta Chrysostomos, ki a konstantinápolyi püspökségre emelését néki köszönhetette, ez ékesszóló beszédet. A támadók visszavonulnak s Eutropios elhagyja menedék helyét. De később aztán elfogatott és lefejeztetett Chalcedoniában 399-ben E beszéd egyike az ékesszólás legszebb remekeinek.